

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1968

Cilt : XVI

Yayın Komisyonu:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR (*Dekan*)

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN,

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU,

Doç. Dr. Necati ÖNER

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY

Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT

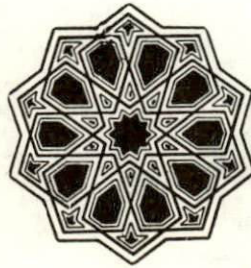
Yıl : 1968

Cilt : XVI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

1970

1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1970

İ Ç İ N D E K İ L E R

Muhammed Abduh, <i>Fatiha Tefsiri</i> (Çevirenler: Abdulkadir ŞENER, Mustafa FAYDA)	1
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Mantuktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair</i>	35
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Gül-Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divanı ve Sünbül Sinan</i>	67
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Muhammed İbn Cerir et-Taberi ve Tefsiri</i>	79
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>Cehmiyye (Mutezile) de Akılcılık</i> ..	103
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Azl veya Doğum Tahdidi</i>	123
Prof. Dr. Muhammed Yusuf Musa, <i>İmam Mâlik ile Leys B. Sa'd Arasındaki İhtilâf ve Yazışma</i> (Çev.: Abdülkadir ŞENER) ..	131
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'anda Bilgi Teorisi</i>	155
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Suhreverdi ve İşrakiye Felsefesi</i>	177
<u><i>Kıtab Tanıtma ve Tenkitler:</i></u>	
<i>Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayân</i> (Mustafa FAYDA)	201
<i>et-Tafsir Wa Ricaluhu</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU).....	203
<i>Warakât 'ani'l-Hadarati'l - Arabiyyati bi Ifrikiyyati't-Tunisiyya</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU)	219
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Zahir ve Batın İlmine Dair Bir Eser, al-Fark Bayna İlmî-Ş-Şari'a Wa'l-Hakika</i>	225
—, <i>Uyubu'n-Nafsi Wa Mudâwâtuhâ</i>	233

ZAHİR VE BATIN İLMİNE DAİR BİR ESER al-FARK BAYNA İLMİ'Ş-ŞARİ'A WA'L-HAKİKA

Dr. SÜLEYMAN ATEŞ

Büyük tasavvuf bilgini ve müfessiri Abu Abdirrahman Muhammed ibn al-Husayn ibn Musâ as-Sulamî (325-412/936-1021) nin, şeriat ve hakikat ilimleri arasındaki farkı izah eden bu eseri: İstanbul Ayasofya Kütüphanesi, 4128 numarada kayıtlı Resail mecmuasının 139b-142b varakları arasında bulunmaktadır. Aharlı kâğıt üzerine, yedinci Hicri asırda nesihle yazılmış olan bu nüsha, 140x210 mm. eb'adında olup, satır eb'adı 100x165 mm. dir. Sayfada 19 satır bulunmaktadır. Hacı Halife, Sülemî'nin bu eserinden bahsetmez. Fakat Brockelmann kaydetmiştir¹. Eserin bundan başka nüshası olup olmadığı tesbit edilememiştir. Brockelmann yalnız bu nüshaya işaret ediyor.

Sülemî bu eserinde zahir ve batın ilmini işlemekte, ikisinin ruhla beden gibi birbirini tamamladığına dikkatı çekmektedir. Sülemî'ye göre zahir ilim, şeriat ilmi, batın ilim hakikat ilmidir. "Onlar içinde Ondan istinbat edenler (gerçek manayı çıkaranlar) elbette onu bilirdi"², "Allah size zahir ve batın nimetlerini bolca ihsan etti"³ âyetleri gösterir ki ilmin zahiri ve batını vardır. Zahire ait ilimlerde nasıl erbabına müracaat edilirse batına ait ilimlerde de erbabına müracaat edilir. Batın ilminin semeresi, zahir ilmi kabul ve onun âdabına riayetten meydana gelir⁴.

Sülemî, batın ilminin husulünü, zahir ilminin âdabına riayete bağlamakta ve bu suretle zahiri inkâr eden batınileri reddetmiş bulunmaktadır. İmam Gazalî de zahiri inkâr eden batınileri ve batını inkâr eden zahirileri reddeder birincisine batını, ikincisine haşvî tabirini kullanır.

Sülemî'ye göre zahir ilim şeriat ilmi, batın ilim hakikat ilmidir. Biri çalışma ile elde edilir, diğeri Allah'ın hidayetine ve lûtfuna bağlıdır. Buna

1 Gal, I, 200

2 Nisa Süresi: 83.

3 Lokman Suresi. 20.

4 Hakaik ' ut - Tafsîr, No. 261, Fatih, varak 218a

çalışma ile erişilemediği gibi çalışmadan da erişilemez. Çalışma ile Allah'ın lûtufta ve keremi birleşecektir ki kulda bu ilim hasıl olsun. Kul çalışacak, fakat inanacaktır ki kendisini hidayet ilmine kavuşturan, kendi çalışması değil, Allah'tır. Ancak kulun cehdi, Allah'ın hidayetinin alâmetidir.

Şeriat ilmi âdâb ilmi, hakikat ilmi ahval ilmidir. Kula ahval yolları ancak âdaba sarılmakla açılır. Şeriat ilmi rivayet ilmidir. Bunu sünnet yolunda kullanan kimseye Allah dirayet ilmine ulaştırır ki bu da hakikat ilmidir.

Sülemî'ye göre şeriatın takibetmediği hakikat küfürdür. Zahir dayanmayan batın batıl olduğu gibi, batına dayanmayan zahir de batıldır⁵. Te'villere sapıp dinî emirlerde ruhsatlar bulmak sufiyye âdabına aykırıdır⁶,

Şimdi Sülemî'den sonra gelen birçok mutasavvıf üzerine derin etki yapmış olması muhakkak olan bu küçük eseri, burada tercemesiyle birlikte neşretmeyi faydalı buluyoruz.

RAHMAN VE RAHİM OLAN ALLAH'IN ADIYLA

Ey tek olan Allah'ım, senin yardımına iltica ederek başhyorum.

Ebu Abdurrahman Muhammed ibn al-Husayn as-Sulamînin "Şeriat ve Hakikat İlimleri Arasındaki Fark" adlı eseri.

Allah seni doğruya muvaffak eylesin, benden hakikat ve şeriat ilimleri arasındaki farkı, bunların ayrı iki şey mi, yoksa ikisinin bir tek şey mi olduğunu, şeriat ilminin, hakikat ilmine muhalif olup olmadığını sordun. Ben, bu hususta ve bütün işlerimde Allah'tan yardım ve başarı talebinde bulunduğundan sonra sana bundan bir parça bir şey açıklayacağım. En iyi yardım eden O'dur.

Yüce Allah: "Biz (im yolumuz) da mücahede edenlere elbet yollarımızı gösteririz"⁷ buyurmuştur.

Şeriat ilmi mücahede ilmidir. hakikat ilmi hidayet ilmidir. Hiç kimse bütün gücüyle mücahedeye sarılmadan hidayet hakikatine erişemez. Hüseyin İbn Yahya'dan işittim diyordu, Ca'far ibn Muhammed Hudayr'den işittim diyordu, Sehl ibn Abdillâh dedi: "Kim cehd sarfetme ile ulaşacağını sanırsa

5 Bak: 141b - 142a

6 Sülemî, Cawami'u Âdâbi's - şüfiyya, varak, 105b.

7 Ankebut Suresi: 69.

o güçlüğü uğrayıcıdır ve kim cehd sarfetmeden ulaşacağını sanarsa o da mütemennî (umucu)dur. Ama kendisini gerçek ulaştırmanın, kendi cehdi değil de Allah olduğunu, fakat mücahedenin de hidayet alâmetlerinden ve izlerinden bulunduğunu bilir. (çalışır). Çünkü Peygamber (S.A.V.) diyor ki: “Çalışmış, herkes yaratılmış olduğu şey için kolaylaştırılmıştır. (ona muvaffak olur)”.⁸

Şeriat ilmi âdâb ilmidir, hakikat ilmi ahval ilmidir. Kula sıhhatli ahval (haller) yolu âdaba sarılmadıkça açılmaz. Görmüyor musun Yüce Allah ne diyor: “O, mihrapta ayakta, namaz kılariken melekler ona seslendi”⁹

Bazan kul, sülûksüz, riyazatsiz, mücahedesiz de hakikatlere ulaşır ama (bu yol salim değildir), gurura düşer, aldanır. Mücahede yolu daha tüm ve daha güvenlidir. Ca’fer ibn Muhammed al-Huldî demiştir ki: “Cüneyd’in elinde bir tesbih gördüm, dedim ki: Sen bu yüksek halin ve şerefine eline tesbih mi ahyorsun? Dediki: Evet, Bu, o sebeptir ki kavuştuğumuza onunla kavuştuk, onu aslâ terk etmeyiz.”

(Sülemî) dedi: Dedem İsmâil ibn Nuceyd’dan işittim, şöyle diyordu: “Her hayrın başı, emir ve nehiy altında sabretmektir”. Aişe (R. A.) Allah Resulü (S. A. V.) in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İlim ikidir: Bir ilim var ki kalbde sabittir. Bir ilim de var ki lisandadır. İşte o, Yüce Allah’ın, kullarına hüccetidir”.¹⁰ Enes de Resulullah (S. A. V.) in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İman, ne temennî ile, ne de tehallî iledir. Fakat iman, kalbde yerleşip de amelini, kendisini tasdik ettiği şeydir. İlim de ikidir: Lisan ilmi, kalb ilmi. Faydalı olan kalb ilmidir. Lisan ilmi de Allah’ın, Âdem oğullarına hüccetidir”.¹¹ Lisan ilmi Hüccet ilmidir, kalbde sabit ilim de muhaccet ilmidir.

Şeriat ilmini, zahir ilim erbabı olan şeriat bilginleri bilir; hakikat ilmini Allah’ı bilen âlimler bilir ki o gizli ilmidir. Bize Ebu Hüreyre’den şöyle rivayet edildi: Resulullah (S.A.V.) şöyle buyurdu: “İlim (ler) den saklı inci gibi bir ilim var ki onu ancak Allah’ı bilen âlimler bilir. Onu söyledikleri zaman, onu ancak Allah Azze ve Celle’ye mağrur olanlardan başkası inkâr etmez”.¹²

Bil ki şeriat ilminin bir hakikati vardır, buna ancak mutahakkikler erişirler. Kim şeriat ilminin hakikatine ererse o, kendisini Hak’kın hakikatlerine ulaştırır. Hak’kın hakikatlerinde tahakkuk eden kimseyi de o hali, Hak’ka ulaştırır. Bunun esası Yüce Allah’ın: “Biz (im yolumuz) da mücahede edenler

8 Buhari, Kader, 4, Tafsîru Sura 92/3, 4, 5, 7, Tawhîd 54; Müslim, Kader 6, 7, 8; Tirmizî Kader, 3, Tafsîru Sura 92; Ahmed İbn Hanbel, IV, 67.

9 Âl-i İmrân Suresi: 39.

10 Bak: Dârimî, Mukaddime, 34; Deylemî, Musnadul-Firdaws.

11 Bak: at-Targîb Wa’t-Tarhîb, c. 1, s. 103, Mısır, 1373 / 1954 (Ebubekr al-Hatîb Tarihinde sened-i hasenle; İbn Abdîlbarr de Kitabu’l-İlm’inde mürsel olarak rivayet etmiştir).

12 Bu hadisi Kelâbâzî at-Taarruf’unda, s. 59; ad-Deylemî Müsned’inde rivayet etmiştir.

âyetindedir. Demek ki mücahede şeriat ilmidir; mücahede de hidayet de hakikat ilmidir. Hakikatta tahakkuk (yerleşme) ise Hak'la beraber olmak (Ma'iyyatu'l-Hakk) dır. Allah Taâlâ (âyetin devamında) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah ihsan edenlerle beraberdir"¹³.

Şeriatin gerçeğine ulaşma hakikattir. İşin şeklinde kalmak şeriattir. İş'te ihlâs hakikattir. Bunun esası Peygamber (S. A. V.)in şu sözünde mevcuttur: "Biriniz namaz kılar ama namazından ona ancak onun üçte biri, dörtte biri beşte biri, altıda biri... onda biri kalır".¹⁴

Namazın şeklinde kalan, şeriatin zahirinde yürüyendir. Böyle bir kimse için çok defa namazın üçte biri, dörtte biri kalır. Şeriatte ihlâs eden ise hakikatte yürüyendir ki onun için namazın tamamı kalır. Görmüyor musun Peygamber (S. A. V.) i ki o, namazında tahakkuk edince nasıl sıfatı değişti? Namaz kılararken karnından, kaynıyan tencere sesi gibi bir ses gelirdi. Ve bir musallî, namazında kusur edince Peygamber (S. A. V.) ona: "Dön, namaz kıl, çünkü sen namaz kılmadın" diye emretti?! Şekildeki eksiklik, namazın iadesini gerektirmiştir. Namazın asıllarından olan huzur, heybet, huşu' vs. gibi şeylerin eksikliğini ne sanarsın ya?! Bu meselenin esası, Cibril'in, Peygamber (S. A. V.) e İslâmdan sormasıdır. Peygamber ona (bu soru üzerine) şeriatin zahir amellerini söylemiştir ki onlar da: Allah'tan başka ilâh olmadığına şahadet etmek; namaz kılmak, zekât vermek Ramazan orucunu tutmak ve Beyt'i haccetmektir. Cibril İslâmdan sorunca Peygamber ona şeriatin zahir amellerini göstermiştir ki bu, şeriatin zahirinin ilmidir. Fakat Cibril ona imandan sorunca, Peygamber şu sözlerle gayb makamından haber verdi: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanmandır." Bu, hakikat ilmidir. Kim bu muhayyebata imanda tahakkuk etmezse onun imanının hakikati olmaz. Bundan tahakkuk eden, muhikk (gerçeğe ermiş) olur. Sonra Cibril ona insandan- ki Hakkın, muhsinlerle beraber olması makamıdır- sorunca Peygamber şu sözlerle ona müşahedeyi ve sıfatlarından geçmeyi işaret etti: "Allah'a, onu görüyor-muşsun gibi ibadet etmendir." (al - Hadis.)¹⁵

Şeriat emir, hakikat de Hak'kın o emirdeki muradıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: " (Onlar) başka türlü değil, sadece dini O'na has kılarak Allah'a ibadet etmekle emredildiler."¹⁶

13 Ankebut Suresi: 69.

14 Bu hadis için bak: Ahmed İbn Hanbel, IV, 319, 321.

15 Bu hadise Cibril Hadisi denir. Bak: Buharî, İman 37; Müslim İman, 1; Ebu Davud, Sunna, 16; Tirmizî, İman, 5, 6; İbn Mace, Mukaddime, 9; İbn Hanbel, II, 326, 129, 164.

16 Tevbe Süresi: 31.

Şeriat resim, hakikat hüküm; şeriat umum, hakikat husustur. Hiç kimse, üzerinde şeriat resimlerinden ifa etmediği bir şey üzerinde kalmış olduğu müddetçe hakikat makamına ulaşamaz. Cüneyd de şöyle demiştir: “Üzerinde Allah’ın, eda etmediğin bir hakkı olduğu müddetçe kalbine aslâ tevhid ruhu vasil olmaz.”

Şeriat ilmi, Allah’ın kullarına ihsan ettiği ni’metlerin dışıdır. Hakikat ilmi o ni’metlerin içidir. Allah Taâlâ buyurmuştur: “Allah size zahir ve batın ni’metlerini bolca ihsan etti.”¹⁷

Şeriat ilmi, Hak’kım, araçlar ve peygamberler vasıtasıyla bize ulaştırdığı şeydir. Hakikat ilmi ise Allah’a güzel yönelme, murakabaya devam, zikre devam, nefsi ihlâsa sevk etme sonucunda Allah’ın, kullarının kalblerine açtığı şey, ve tevfiik verilmiş kullarının kalblerine getirdiği özel fazl ve keremidir. Nasıl ki Peygamber (S.A.V.) e vevap verirken Hârise, kendine vaki olan bu bu ihsanı belirtmişti. Ve Peygamber (S. A. V.) Vabisa’ye şöyle demişti: “Müftüler sana fetva vermiş olsalar dahi sen yine kalbine danış”¹⁸

Bu hal, Siddik-i Ekber’e de olmuştu. Peygamber (S.A.V.) kendisine: “Nefsine ne bıraktın?” diye sorduğu zaman: “Allah ve resulünü bıraktım” demişti.

Şeriat ilmi, kulun, münkirlerden ayrıldığı ilimdir. Hakikat ilmi, onu evliya mertebesine ve hakikatlerine ulaştıran ilimdir. Peygamber (S. A. V.) şeriatin zahirinde şöyle demişti: “Allah’tan başka ilâh yoktur demelerine kadar insanlarla vuruşmakla emrolundum”. Evliya sınırında da şöyle demiştir: “Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeyle yaklaştığı gibi hiçbir şeyle yaklaşmaz. ilh”¹⁹ Kulun üzerine farz kılınan ise Allah’ı bilmektir.

Şeriat ilmi rüsümü (şekilleri) gerektirir; hakikat ilmi de o şekillerin âdabını yapmayı, kalbi onlarda huzurda tutmayı gerektirir. Şeriat sendendir, hakikat sanadır. Yani senin şeriat ile amel etmen, emirleri yapman istenmiştir. Hakikat de Allah’tan sana bir hediyedir. Şeriat emirler, hakikat mevhibelerdir.

Dedi: Dedemden işittim diyordu: “Sen emrolunduğun şeyi yapmaya çalış, onun bereketiyle arzu ettiğin güzel hallere erişirsin.” Şer’in âdabına göre mumeleyi düzeltmek ve sünnetlere yapışmak, sahibini hakaik ehlinin yüksek makamlarına ulaştırır.

Şeriat ilmi rivayet ilmidir. Kim onu sünnet yolunda kullanmağa çalışırsa Allah onu dirayet ilmine ulaştırır ki hakikat ilmidir. Resulullah (S. A. V.)in

17 Lokman Süresi: 20.

18 Darimî, Buyu’, 2; İbn Hanbel, IV. 228.

19 Buharî, Rikak, 38.

şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kim bildiğiyle amel ederse Allah onu bilmediğinin ilmine varis kılar”.²⁰

Şeriat ilmi hizmet ilmidir. hakikat ilmi müşahade ilmidir. Kul, üzerinde eda etmediği bir hizmet olduğu müddetçe müşahadeye eremez.

Şeriat ilmi geneldir, hakikat ilmi özeldir. Yüce Allah: “Dilediğini rahmetine öz kılar”²¹ buyurmuştur. Bu rahmet, hakikat ilimlerine hidayet (sevk) etmedir.

Şeriat ilmi beyan ilmidir, hakikat ilmi burhan ilmidir.

Şeriat ilmi zahir şeylerin âdabına mahsustur. Hakikat ilmi batını müşahade içindir.

Şeriat ilmi emirlerle teeddüp , onları muhafazadır, hakikat ilmi emri bilmektir. Dedemin şöyle dediğini işittim: “Emri küçümsemek, âmiri az bilmekten ileri gelir.”

Şeriat ilmi, Hak’kın, kâinattaki sanatını, yaptığı işleri görmendir. Hakikat ilmi, o bilginle, gerçekte O’na O’ndan başka bir delil olmadığımı bilmendir.

Şeriat ilmi sema’ ve istinbat iledir. Hakikat ilmi vahiy ve ilham iledir. Şeriat ilmi muamele içindir, hakikat ilmi murakaba içindir.

Şeriat ilmi fiillere mahsus, hakikat ilmi hallere mahsustur.

Şeriat ilmi rivayet içindir, hakikat ilmi hidayet içindir.

Şeriat ilmi imandır, hakikat ilmi tevhiddir. Ebubekr az-Zakkak şöyle dedi: “Ben İsrail çölünde yürüyordum, hatırıma geldi ki hakikat ilmi şeriate aykırıdır. Ümmü Gaylan ağacı altından gaybden biri şöyle seslendi: Ey Ebubekir, şeriatin takipetmediği her hakikat küfürdür.” Ebubekr eş-Şibli de (Allah ona rahmet etsin) şöyle demiştir” İlim lisani, bize araçlarla ifade edilebilir. Hakikat lisani ise aracısız sırlara ulaştırılandır. Hak’kın lisani ise ona hiçbir yol yoktur.”

Ebu Ya’kub as-Susî şöyle dedi: Bütün ilmin esası ikiye ayrılır: Zahir ve batın. Batın ilim , Allah’ın, bütün halkına hüccetidir. Zahir ilimler de batından çıkarılmıştır. Her batın ki onu zahir tutmuyor, o, batıldır. Ve her zahir ki onu batın tutmuyor, o da batıldır. Batın ilmi, Cenabı hak’kın: “Onlar içinde onu istinbat edenler elbet onu bilirdi”.²² sözünden çıkarılmıştır. Bununla Cenabı Hak fitnatı (üstün zekâ ve anlayışı) kastediyor. Fitnat de ancak zahirle olur.

(Kitap) tamam oldu. Hamd önünde de sonunda da Allah’a mahsustur. Efendimiz Muhammed’e onun âline ve ashabına Allah salât etsin.

20 Bu hadis zayıftır, Ebu Nuaym çıkarmıştır; Bak: Muhammed İbn Ali aş-Şawkânî, al-Fawaidü’l-Macmu’a, fi’l-Ahâdisi’l-Mawdu’a, s. 286, Mısır, 1380/1960.

21 Bakara Sûresi: 105

22 Nîsa Sûresi: 83.

[139 - b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عونك اللهم وحدك

الفرق بين علم الشريعة والحقيقة لابي عبد الرحمن (١) محمد بن
الحسين [بن موسى] السُّلَمي

سألت و فلك الله للرّشاد عن الفرق بين علم الحقيقة والشريعة هما اثنان
ام واحد ، و هل يخالف علم الشريعة علم الحقيقة ام لا؟ وانا مبين لك بقدر
وسعى و طاقتي طرفاً من ذلك ، بعد ان استعين الله تعالى و استوفقه في ذلك
وفي جميع امورى وهو خير معين .

قال الله تعالى : «والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا .» (٢)

وعلم الشريعة علم المجاهدة و علم الحقيقة علم الهداية ؛ ولن يصل الى حقيقة
الهداية احد الا بعد استفراغ الطوق في المجاهدة . وكذلك سمعت الحسين بن
يحيى يقول ، سمعت جعفر بن محمد حضير يقول : قال سهل بن عبد الله : «من
ظن أنه يصل ببذل الجُهد فمستعن» (٣) ومن ظن أنه يصل بغير بذل
الجهد فمتمن» (٤) و يعلم حقيقة ان الله تعالى يوصله الى الهداية لاجهده ؛
ولكن المجاهدة من علامات الهداية وآثاره . لان النبي صلى الله عليه وسلم

(١) في الاصل : لابي عبد الرحمن بن محمد ... خطأ .

(٢) سورة العنكبوت ، اية : ٦٩

(٣) في الاصل : فمستعني

(٤) في الاصل : فمتممتي

يقول : « [اعملوا ف] كل ميسر لما خلق له » (٥) .

وعلم الشريعة علم الآداب وعلم الحقيقة علم الاحوال ، ولن يُفتح على العبد طريق صحّة الاحوال الا بملازمة الآداب . ألا ترى أنّ الله تعالى يقول : « فنادته الملائكة وهو قائم [140 — a] يصلى فى المحراب » (٦) وربّما يصل العبد الى الحقائق بغير سلوك ولا رياضة ولا مجاهدة ؛ ولكن يقع فيه اغترارات ؛ وطريق المجاهدة اتمّ وأسلم . وقال جعفر بن محمد الخلدى : « رأيت فى يد الجنيد سُبْحَةً ، فقلت له : أنت مع علوّ حالك و شرفك تأخذ بيدك سبحة ؟ قال : نعم . سبب به و صلنا الى ما وصلنا ، لانترُكّه أبداً . » قال سمعت جدى اسماعيل بن نجيد يقول : « اصل كل خير الصبر تحت الامر والنهى . » وروت عائشة رضى الله عنها ، ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : « العلم علما فاعلم ثابتٌ فى القلب ، و علمٌ فى اللسان فذلك حجة الله تعالى على عباده » (٧) وعن أنس قال :

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « ليس الايمان بالتّمَنّي ولا بالتّحلى ؟ ولكن ما وقر فى القلب و صدّقه العمل و العلم علما ، علم باللسان و علم بالقلب ؛ فعلم القلب ؛ النافع و علم اللسان و حجة الله على ابن آدم . » و علم اللسان علم الحجّة و العلم الثابت فى القلب علم المحجّة . و علم الشرع يعلمه علماء الشريعة من ارباب الظواهر و علم الحقيقة يعلمه العلماء بالله ، و هو العلمُ المكنون . كذ [١] رُوينا عن أبى هريرة قال :

(٥) بخارى ، قدر ٤ ، تفسير سورة ٩٢ ، ٣ ، ٤ ، ٥ ، ٧ ، توحيد ٥٤ ؛ مسلم ، قدر ٦ ، ٧ ، ٨ ؛ ترمذى ، قدر ٣ ، تفسير سورة ٩٢ ؛ احمد بن حنبل ٤ ، ٦٧

(٦) سورت آل عمران ، آية : ٣٩

(٧) دارمى ، مقدمه ، ٣٤

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «انَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا الْعُلَمَاءُ بِاللَّهِ ، فَإِذَا نَهَطْتُمْوَابِهِ لَا يُسْكِرُهُ إِلَّا [140 - b] أَهْلُ الْغِرَّةِ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ . » (٨)

و اعلم أنَّ لعلم الشريعة حقيقة لا يصل إليها الا المُحَقِّقُونَ . ومن تحقق (٩) في علم الشريعة بحقائقه أوصله ذلك الى حقائق الحق . والاصل في ذلك قوله تعالى : «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا» .

فالمجاهدة علم الشريعة والهداية في المجاهدة علم الحقيقة ؛ و التحقيق في الحقيقة هو معية الحق . قال الله تعالى : «وَأِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ . » و التحقيق في الشريعة هو الحقيقة ، والترسمُ بالامر هو الشريعة ؛ و الاخلاص في الامر هو الحقيقة . و الاصل في ذلك قوله صلى الله عليه [وسلم] : «انَّ أَحَدَكُمْ يُصَلِّي وَلَيْسَ لَهُ مِنْ صَلَاتِهِ إِلَّا ثَلَاثُهَا ، رُبُعُهَا ، خُمُسُهَا ، سُدُسُهَا حَتَّى بَلَغَ عَشْرَهَا . » (١٠)

فالترسمُ بالصلاة هو السالك في ظاهر الشرع . ربمَّا يكون له ثلثُها ، ربُعُها . و المُخْلِصُ فيه هو السالك في الحقيقة . له تمام صلاته . ألا ترى النبي صلى الله عليه [وسلم] لما تحقق في صلاته ، كيف تَغَيَّرَ عليه صفته فكان يصلِّي ولجوفه أزيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ . ولما قَصَّرَ المصلِّي في صلاته كيف أمره النبي صلى الله عليه وسلم بالاعادة بقوله : «إِرْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ

(٨) انظر كذا لهذا الحديث : التعرف لمذهب اهل التصوف للكلا باذی ،

ص ٥٩

(٩) في الاصل : تحلق

(١٠) انظر الحديث في هذا المعنى : احمد بن حنبل ، ٤ ، ٣١٩ ، ٣٢١

لَمْ تَصَلَّ» (١١) فنقصان الهيئة أوجب إعادة الصلاة فما ظنُّك بنقصان الاصول من الحضور والهيئة والخشوع وغير ذلك؟ و أصل هذه المسئلة سؤالُ جبريل النبيَّ صلى الله عليه [141— a] عليه [وسلم] عن الاسلام ، فآخبره بظواهر الشرع وهو: شهادة ان لا اله الا الله و اقامُ الصلاةِ و ايتاء الزكاة و صيامُ رمضانَ و حجُّ البيت . فدَلَّه النبيُّ صلى الله عليه وسلم عند سؤاله عن الاسلام على ظواهر الشرع وهو علم ظاهر الشريعة . ثم لَمَّا سألَه عن الايمان ، آخبره عن مقام الغيب بقوله : « [أن] تُوْؤَمِنَ بالله و ملائكتِهِ و كتبه و رسله » . وهو علم الحقيقة . و من لم يتحقق في الايمان بهذه المغيبات ، لا يكون له حقيقة الايمان . و من تحقق فيه يكون مُحَقَّقًا . ثم لَمَّا سألَه عن الاحسان ، — وهو مقام معية الحقّ مع المحسنين — دَلَّه على المشاهدة والفناء عن صفاته بقوله : « أن تَعْبُدَ الله كأنك تراه » (١٢) الحديث.

و الشريعة هو الامر و الحقيقة هو مراد الحق في الامر . قال الله تعالى : و مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا الله مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ » (١٣) .

و الشريعة الرسم و الحقيقة الحُكْمُ . و الشريعة عموم و الحقيقة خصوص و لا يبلغ احدٌ الى مقام الحقيقة و عليه بَقِيَّةٌ من رسوم الشريعة . كذلك قال الجنيد : « لن يصل الى قلبك روح التوحيد وله قبيلتك حق لم تُؤدِّه » .

(١١) بخارى ، ايمان ، ١٥ ؛ اذان ، ٩٥ ؛ مسلم صلاة ، ٤٥ ، أبوداود ، صلاة ١٤٤ ؛ ترمذى . مواقيت ١١٠ ؛ نسائى ، افتتاح ٧ ، ...

(١٢) يقال لهذا الحديث ، حديث جبريل ، انظر : بخارى ، ايمان ٣٨ ؛ مسلم ، ايمان ، ١ ؛ ابوداود ، سنة ١٦ ؛ ترمذى ، ايمان ، ٥ ، ٦ ؛ ابن ماجه ، مقدمه ، ٩ ؛ ابن حنبل II ، ٤٢٦ ، ١٢٩ ، ١٦٤ ،

(١٣) سورة التوبة ، الآية : ٣١

وعلم الشريعة ظاهرٌ نِعِمَّ اللهُ تعالى على عباده و علم الحقيقة باطن النِعَم .
قال الله تعالى : « وأسبغ عليكم نعمه ظاهرةً وباطنةً » (١٤) .

وعلم الشريعة ما أوصله الحقُّ الينا على لسان الوسائط والانبياء . و علم الحقيقة ما يفتحها اللهُ تعالى على قلوب عباده من حسن الاقبال عليه ودوام [141—b] المراقبة ومداومة الذكر ومطالبة النفس بالاخلاص وما يوردهُ اللهُ في قلوب عباده الموفقين من خصائص فضله كما كان لحارثة في جواب النبي صلى الله عليه وسلم وكما قال النبي صلى الله عليه وسلم لباطنة : « استفت قلبك وان افتاك المفتون » (١٥) . وكا الصديق الاكبر حين قال له النبي صلى الله عليه وسلم : « ماذا أبقيت لنفسك ؟ قال : الله ورسوله » .

وعلم الشريعة ما يَتَمَيَّزُ به العبد عن الجاحدين . و علم الحقيقة ما يوصله الى مراتب الأولياء و حقائقهم . قال النبي صلى الله عليه وسلم في ظاهر الشريعة : « أمرتُ ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله » (١٦) وقال في حدود الأولياء : « ما تقربَ إلىَّ عبدى بمثل أداءٍ ما افترضتُ عليه » (١٧) والذي افترض عليهم معرفته .

وعلم الشرع يقتضى الرسوم و علم الحقيقة يقتضى القيام بأداب الرسوم و ملازمة القلب بالحضور فيها ، و الشرع منك و الحقيقة اليك . ومعناه : أنت

(١٤) سورة لقمان ، الآية : ٢٠

(١٥) دارمي ، بيوع ، ٢ ؛ ابن حنبل ٤ ، ٢٢٨

(١٦) بخارى ، ايمان ، ١٧ ، ٢٨ ؛ مسلم ، ايمان ، ٣٢ ، ٣٦ ؛ ابوداود ، جهاد ٩٥ وغيره .

(١٧) بخارى

الْمُسْتَعْمَلُ بِالشَّرْعِ وَالْمَخَاطَبُ بِالْقِيَامِ بِالْأَوَامِرِ وَالْحَقِيقَةُ مُوَهَّبَةٌ مِنْ اللَّهِ إِلَيْكَ. وَالشَّرْعُ أَوْامِيرٌ [و] الْحَقِيقَةُ مُوَاهِبٌ.

قال : و سمعت جدي يقول : « اجتهد في اداء ما أمرت به يقع لك ببركته ما تؤملمه من سني الاحوال . و ميراث تصحيح المعاملة بأداب الشرع و اتباع السنن تبلغ صاحبه الى سني مقامات اهل الحقائق .

و علم الشرع علم الرواية ، فمن اجتهد في استعماله على طريق السنة ورثه [142—a] الله في ذلك علم الدراية وهو علم الحقيقة . كذلك روى عن رسول الله صلى الله عليه [وسلم] انه قال :

« مَنْ عَمِلَ بِمَا يَعْلَمُ وَتَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَا يَعْلَمُ » (١٨) .

و علم الشريعة علم الخدمة ، و علم الحقيقة علم المشاهدة . ولن يصل عبد الى المشاهدة و عليه بقية من الخدمة .

و علم الشريعة عام و علم الحقيقة خاص . قال الله تعالى : « يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ » (١٩) . و هو الهداية الى علوم الحقائق .

و علم الشريعة علم البيان ، و علم الحقيقة علم البرهان .

و علم الشريعة لأداب الظواهر و علم الحقيقة لمشاهدات الباطن .

و علم الشريعة التأدب بالأوامر و المحافظة عليها ، و علم الحقيقة معرفة الامر .

كذلك سمعت جدي يقول : « التَّهَاطُوتُ بِالْأَمْرِ مِنْ قِلَّةِ الْمَعْرِفَةِ بِالْأَمْرِ . »

(١٨) هذا حديث ضعيف ، أخرجه ابونعيم . انظر : محمد بن علي

الشوكاني ، الفوائد المجموعة في الأحاديث الموضوعة ، صفحة ٢٨٦ ،

مصر ١٩٦٠/١٣٨٠

(١٩) سورة البقرة ، آية : ١٠٥

و علم الشريعة ان تشاهد صُنْعَ الحق في الاكوان على الحق ، و علم الحقيقة ان تعرفه به بعلمك ان لادليل في الحقيقة عليه سواه .

و علم الشرع بالسَّماع والاستنباط و علم الحقيقة بالوحي والالهام .
و علم الشريعة للمعاملة و علم الحقيقة للمراقبة .
و علم الشريعة للافعال و علم الحقيقة للاحوال .
و علم الشريعة للرواية (٢٠) و علم الحقيقة للهداية .

و علم الشرع هو الايمان و علم الحقيقة هو التوحيد . و قال ابو بكر الزقاق :
« كنت ماراً في تيه بني اسرائيل ، فخطر في خاطري ان علم الحقيقة باين للشرعية
فهتفت بي هاتف من تحت شجرة ام غيلان : « يا ابا بكر كل حقيقة [142-b]
لا تتبعها الشريعة فهو كفر » و قال ابو بكر الشبلي رحمه الله : « لسان العلم ما
تُوّهَى (٢١) الينا بالوسايط ، و لسان الحقيقة ما أوصل الى الاسرار بلا واسطة ،
و لسان الحق فليس اليه سبيل » . و قال ابو يعقوب السوسى : أصل العلم
كله ظاهرٌ و باطنٌ ، و علم الباطن حُجَّةُ الله على جميع خلقه . و الظاهر من العلوم
مُسْتَنْبَطٌ من الباطن . و كلُّ باطنٍ لا يقيمه ظاهرٌ ، فهو باطلٌ ، و كل
ظاهرٍ لا يقيمه باطنٌ فهو باطلٌ . و علم الباطن مُسْتَنْبَطٌ من قوله : « لعلمه
الذين يستنبطونه » (٢٢) . يريد به الفطنة و الفطنة لا تكون الا بالظاهر .

تَمَّ و الحمد لله أولاً و آخرأً و صلى الله على سيدنا مُحَمَّدٍ و آله و صحبه .

(٢٠) في الاصل : للدراية و اظن انها خطأ لانها سبقت هذه الجملة قال

السلمى هناك : و علم الشريعة علم الرواية

(٢١) في الاصل : ماتأدَى

(٢٢) سورة النساء ، آية : ٨٣